

نقش مقام معظم رهبری در تبیین دیپلماسی مقاومت با تأکید بر دکترین دفاعی

محمدعلی صادق‌زاده^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۳۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۰۹

چکیده

باتوجه به گفتمان انقلاب اسلامی و اهداف فراملی جمهوری اسلامی ایران، مقام معظم رهبری نقش مؤثری در تعریف مبانی شناختی و استعاره‌های ساختاری برآمده از مکتب اسلام اصیل در جهت تبیین دیپلماسی مقاومت از طریق ارتباطی هدفمند، پایدار و سازنده با مردم مسلمان منطقه و جهان اسلام دارد. معظم‌له در جهت ترویج ارزش‌ها و فعال‌سازی مؤلفه‌های قدرت هوشمند در چهارچوب مقاومت فراملی با تأکید بر دکترین دفاعی؛ زمینه صدور معنوی انقلاب اسلامی، تولید قدرت نرم، تأمین و ارتقاء امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران و بیداری اسلامی در میان امت اسلامی و سایر مستضعفین جهان را فراهم آورده است. بر اساس آن، زبان دیپلماسی مقاومت اسلامی در سیاست بین‌الملل هویت می‌یابد که با راهبرد دفاع آینده‌نگر، بر عزت و اقتدار، استقلال و امنیت، صلح پایدار و ثبات و نظم نوین منطقه‌ای تأکید دارد. این مقاله در پاسخ به سؤال اصلی که «نقش مقام معظم رهبری در تبیین دیپلماسی مقاومت با تأکید بر دکترین دفاعی» چیست؟ با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی (اسنادی - کتابخانه‌ای)؛ این پیش‌فرض را مورد آزمون قرار داد که رهبر معظم انقلاب با تبیین دکترین دفاعی و بهره‌گیری از شیوه‌های ارتباطی، سازمانی و نهادی، نقش تعیین‌کننده‌ای در حیات‌بخشی و جهت‌بخشی به الگوی جریان مقاومت اسلامی در سطح منطقه و فرامنطقه دارد و بر عمق راهبردی آن نیز افزوده است.

واژگان اصلی: دیپلماسی مقاومت، دکترین دفاعی، انقلاب اسلامی، مقام معظم رهبری.

^۱ دکتری انقلاب اسلامی ایران از دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران (نویسنده مسئول)

مقدمه

انقلاب اسلامی ایران توانست با الهام از اسلام سیاسی، رویکردی فعال در عرصه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایجاد نماید و به نقش‌آفرینی در معادلات منطقه‌ای و بین‌المللی بپردازد. در این میان، تبیین صورت‌بندی گفتمان اسلامی در اندیشه رهبر معظم انقلاب و همچنین مفهوم مقاومت اسلامی به‌عنوان یکی از راهبردهای کلان جمهوری اسلامی ایران در چهارچوب نقشه راه آینده، بر اساس اصل تکلیف‌گرایی دینی مهم و ضروری تلقی می‌شود؛ بدین ترتیب، رهبر معظم انقلاب با تبیین اسلام ناب محمدی، اتخاذ و استمرار سیاست «نه شرقی - نه غربی» و حمایت از ملت محروم و مظلوم منطقه و جهان، هسته مرکزی الگوی مقاومت اسلامی را در قالب حاکمیت الهی طراحی می‌نماید و بایسته‌های برآمده از آن را از طریق فرهنگ مقاومت، آرمان‌های اسلامی و اهداف انقلاب معنا می‌بخشد. این راهبرد از یک‌سو، سبب ارتقاء ضریب امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران می‌شود و از سوی دیگر، جایگاه جبهه مقاومت اسلامی را تقویت و تداوم می‌نماید؛ بنابراین، «جهاد تبیین، اعتمادسازی، بصیرت‌افزایی، دشمن‌شناسی و مقابله با پروژه نفوذ، بیداری اسلامی، ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، تضعیف موقعیت رژیم صهیونیستی و آمریکا در منطقه و همچنین جریان‌سازی از مکتب حاج قاسم سلیمانی و شهدای مقاومت» عوامل مؤثر در هسته دکتربین دفاعی مقام معظم رهبری است که توانش ارتباطی و حوزه کارکردی جمهوری اسلامی ایران با سایر ملت‌ها و دولت‌های اسلامی را مشخص می‌سازد.

پیشینه پژوهش

در زمینه الگوی مقاومت، منابعی وجود دارد که می‌تواند به انجام تحقیق حاضر کمک کند؛ برخی از منابع به‌صورت زیر است:

- کتاب‌ها

صلح‌میرازی، سعید (۱۳۹۷)، در کتاب «اندیشه مقاومت از منظر حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای» به بیانات جامع رهبر معظم انقلاب در مورد مفهوم مقاومت، اهمیت و عرصه‌های مقاومت، مسئولیت‌های همگانی و آینده جریان مقاومت پرداخته است. ریاضی، وحید و قربانی،

سعید (۱۳۹۹)، در کتاب «دفاع آینده‌نگر در اندیشه امام خامنه‌ای» به ماهیت‌شناسی دفاع در اسلام، جمهوری اسلامی ایران، از منظر امامین انقلاب و آینده‌پژوهی در جهت تقویت اقتدار ملی و انسجام و مقاومت اسلامی پرداخته‌اند. قادری کنگاوری، روح‌الله (۱۳۹۸)، در کتاب «مقاومت و دیپلماسی نهضتی؛ تحولات، فرصت‌ها و چالش‌ها» با بیان گفتمان مقاومت و پارادایم برخورد با سلطه، به نقش دیپلماسی نهضتی در بیدارسازی و آگاه‌سازی ملت‌ها، از منظر اسلامی و انسانی پرداخته است.

– مقالات

افتخاری، اصغر و حکیمی، محمد (۱۳۹۹)، در مقاله «مختصات الگوی مقاومت اسلامی در منظومه فکری مقام معظم رهبری» به تقسیم‌بندی اهداف مقاومت اسلامی شامل اهداف دینی – عقیدتی و اهداف ملی پرداخت و مخاطبان مقاومت را بر اساس منظومه فکری مقام معظم رهبری: عاملان، ناظران و متخصصان طبقه‌بندی کرد. مولوی، محمد و مولوی، مهدی (۱۳۸۸)، در مقاله «اصول و مؤلفه‌های فرهنگ دفاعی در اندیشه مقام معظم رهبری» به مواردی از قبیل استکبارستیزی، اتحاد و انسجام ملی و اسلامی، فرهنگ ایثار و شهادت، ولایت‌مداری و داشتن روحیه انقلابی اشاره دارد. میرحسینی، سیدمحسن و همکاران (۱۳۹۷)، «مؤلفه‌های اندیشه‌های دفاعی آیت‌الله خامنه‌ای در بُعد منطقه‌ای و بین‌المللی» با استفاده از چهارچوب نظری رئالیسم تدافعی به راهبردهای دفاعی رهبر معظم انقلاب در عرصه‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی در ابعاد منطقه‌ای و بین‌المللی اشاره می‌کنند. دانش‌آشتیانی و رستمی (۱۳۹۵)، در مقاله «تحلیلی بر دکترین نظامی – دفاعی مقام معظم فرماندهی کل قوا در محیط ملی و بین‌المللی» به اقتدار نیروهای مسلح، خودکفایی صنعت دفاعی و قدرت بازدارندگی ناشی از اندیشه فرماندهی کل قوا اشاره دارند که ریشه در آموزه‌های دینی و عقلانیت متکی بر اجتهاد دارد. در مقاله حاضر با استفاده از روش توصیفی – تحلیلی و جمع‌آوری داده‌ها از بیانات، مواضع و پیام‌های مقام معظم رهبری و اسناد بالادستی تلاش می‌شود نقش رهبری نظام در تبیین دیپلماسی مقاومت با تأکید بر دکترین دفاعی مورد مطالعه قرار گیرد.

چهارچوب مفهومی

در این بخش، با تعریف دیپلماسی مقاومت و دکترین دفاعی، به تبیین و کاربست آن در اندیشه رهبر معظم انقلاب در سطح منطقه‌ای و بین‌المللی پرداخته می‌شود.

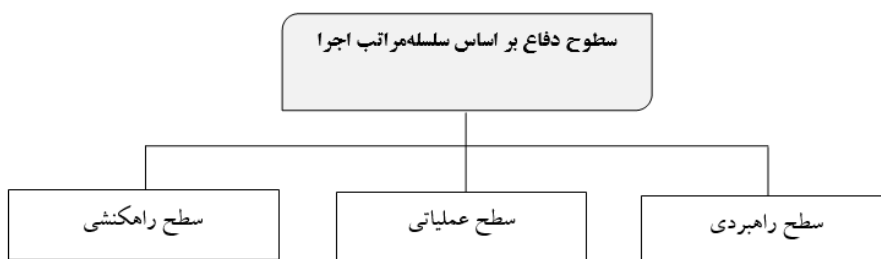
دیپلماسی مقاومت: ناظر بر اصل مقابله و جهاد در مقابل سلطه نرم و سخت دشمنان است که با الگوی کنش ایرانی - اسلامی از مجرای دیپلماسی مقاومت با تأکید بر دکترین دفاعی رهبر معظم انقلاب به تبیین بایستگی مقاومت فعال به‌عنوان یک راهبرد در چهارچوب امنیت فراملی در میان مردم مسلمان منطقه و کشورهای اسلامی؛ هسته‌های سازمان‌یافته بیداری اسلامی، وحدت امت اسلامی، استکبارستیزی و ضدیت با رژیم صهیونیسم را شکل می‌دهد و به آن عمق استراتژیک می‌بخشد. چنان‌که معظم‌له در پیام به حجاج بیت‌الله الحرام فرمودند: «این خودآگاهی اسلامی، پدیده‌ای شگرف و معجزه‌آسا در قلب دنیای اسلام آفریده است که قدرت‌های استکباری در برابر آن به‌شدت دچار مشکل‌اند. نام این پدیده «مقاومت» و حقیقت آن بروز قدرت ایمان و جهاد و توکل است... امروز دنیا شاهد یک الگوی موفق و یک نمونه سرافراز از قدرت و حاکمیت سیاسی اسلام در ایران اسلامی است که می‌تواند محل اجماع ملت‌ها و دولت‌های مسلمان قرار گیرد و امت اسلامی را در جهت‌گیری‌ها و همکاری‌ها یکپارچه و متحد سازد» (۱۴۰۰/۰۴/۱۷).
(<http://farsi.khamenei.ir>)

دیپلماسی نهضتی: تلاش و مجاهدت اعتقادی و ایمانی نیروهای مردمی با هدف بسیج مستضعفان عالم علیه نظام سلطه در جهت ترویج و تثبیت گفتمان مقاومت است (قادری کنگاوری، ۱۳۹۸: ۱۶۴) بنابراین، پیام دیپلماسی نهضتی؛ جوشش انقلابی در اسلام سیاسی است که بر دکترین دفاعی جمهوری اسلامی ایران عمق‌بخشی خارجی می‌بخشد. چنان‌که رهبر معظم انقلاب در بیانیه گام دوم انقلاب فرمودند: «انقلاب پُرشکوه ملت ایران که بزرگ‌ترین و مردمی‌ترین انقلاب عصر جدید است... با صراحت و شجاعت در برابر زورگویان و گردن‌کشان ایستاده و از مظلومان و مستضعفان دفاع کرده است. این جوانمردی و مروّت انقلابی، این صداقت و صراحت و اقتدار، این دامنه عمل جهانی و منطقه‌ای در کنار مظلومان جهان، مایه سربلندی ایران و ایرانی است» (۱۳۹۷/۱۱/۲۲).
(<http://farsi.khamenei.ir>)

دکترین: به منزله اصول راهنما می‌باشند که برای تدوین سیاست‌ها، راهبردها و اهداف انتخاب می‌شوند (دهقان و چشک، ۱۳۹۹: ۳۳۵). بنابراین، دکترین یک چهارچوب تحلیلی - منطقی با رویکرد آینده‌پژوهی است که در قالب اهداف کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت سیاست‌های کلی نظام را در ابعاد مختلف جهت می‌بخشد.

دکترین نظامی - دفاعی: مجموعه‌ای از اصول اساسی، قواعد، نظریه‌ها، اندیشه‌ها، زیربنای فکری و اصول بنیادی مورد قبول و حمایت ملی است که توسط رهبران نظامی - سیاسی کشور و باتوجه به دکترین امنیت ملی اتخاذ می‌شود (دانش‌آشتیانی و رستمی، ۱۳۹۵: ۵). از این‌رو، دکترین دفاعی تمامی مؤلفه‌های مؤثر در امور دفاعی را که در اختیار فرماندهی عالی است، مورد توجه قرار می‌دهد. تمام توان اقتصادی، فرهنگی و سیاسی کشور در جهت تأمین اهداف دفاعی بسیج می‌گردند (رئوفی‌نژاد، ۱۳۹۴: ۶۷). بدین ترتیب، آرمان‌ها و ارزش‌های انقلاب اسلامی در گفتمان امام و رهبری بر اساس موازین و معیارهای مکتبی در اجرای سیاست‌های مشخص و استراتژی معین و استفاده بهینه از امکانات مادی و معنوی کشور برای تأمین منافع ملی و مصالح اسلامی محور بحث قرار می‌گیرد. بدین ترتیب باتوجه به اصل تکلیف و مسئولیت‌های فراملی جمهوری اسلامی ایران، دکترین امنیت ملی به دکترین دفاعی فراملی ارتقاء می‌یابد و رهبر معظم انقلاب در شکل‌دهی و همسو نمودن راهبرد هسته‌ای و تبیین واقع‌بینانه آن با جریان مقاومت نقش‌آفرینی می‌نماید؛ بنابراین، آنچه به عناصر دیگر مانند عوامل جغرافیایی، منابع طبیعی و قابلیت صنعتی اهمیت می‌دهد، آمادگی نظامی است که مستلزم تکنولوژی نظامی، رهبری نظامی و کیفیت و کمیت نیروهای مسلح می‌باشد (محمدی، ۱۳۹۶: ۷۰). که با بهره‌گیری از سطوح مختلف دکترین نظامی: الف) سطح استراتژیک؛ ب) سطح عملیاتی؛ ج) سطح تاکتیکی؛ و د) سطح تکنیکی و فنی؛ تدابیر کلی دفاعی - نظامی مناسب را اتخاذ نمایند (رک: رئوفی‌نژاد، ۱۳۹۴: ۶۶). از این‌رو، اندیشه دفاعی یا نظامی متشکل از سه عنصر «ایده‌های بنیادین»، «اصول» و «نظام‌مند بودگی» است (درویشی و فردی تازه‌کند، ۱۳۹۳: ۶). که با به‌کارگیری دفاع ترکیبی و سازوکارهای لازم، سیستم امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران به توسعه چندجانبه‌گرایی در بافت‌های منطقه‌ای و تلاش برای مدیریت مناقشات اقدام می‌کند؛ و همچنین مؤلفه‌های دفاع آینده‌نگر به معنی مدیریت بهینه امکانات و

تجهیزات، در راستای ارتقای اثربخشی و کارایی آنها و تعیین میزان استفاده از قدرت سخت و قدرت نرم و یا ترکیبی از آنها جهت مقابله با تهدیدات منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را فراهم می‌سازد (میرحسینی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۲۶). چنانچه در نمودار زیر سطوح دفاع و حوزه‌های تعاملی و ارتباطی آن ترسیم شده است.



در سطح راهبردی، عالی‌ترین سطح تصمیم‌گیری امور دفاعی را شکل می‌دهد. سطح عملیاتی، دفاع فرماندهی و مدیریت صحنه عملیات را برعهده داشته و سطح راهکنشی، که با به‌کارگیری روش‌های مناسب در قالب دستورالعمل‌ها و طرح‌های ابلاغی به تقویت فرصت‌ها و دفع تهدیدات اقدام می‌نماید (رک: ریاضی و قربانی، ۱۳۹۹: ۱۲).

مقام معظم رهبری، تبیین دیپلماسی مقاومت

با مطالعه مبانی فکری، بیانات و پیام‌های رهبر معظم انقلاب می‌توان برای دیپلماسی مقاومت «اصول، راهبردها و اهدافی» را بیان نمود که بر اساس آن زمینه‌های شکل‌گیری پارادایم مقاومت و دفاع تحقق می‌یابد. همان‌گونه که جمهوری اسلامی ایران برای برقراری ارتباط با سایر ملت‌ها و مدیریت افکار عمومی از دیپلماسی عمومی «در جهت تلاش و کوشش سازمان‌یافته برای تأثیرگذاری بر برداشت‌ها، انگاره‌ها، ایده‌آل‌ها، ارزش‌ها و باورهای دیگر ملت‌ها از طریق تبیین و اشاعه آموزه‌ها و هنجارهای اسلامی و انقلابی» عمل می‌نماید (درخشه و غفاری، ۱۳۹۰: ۱۸). چنان‌که رهبر معظم انقلاب در دیدار سفیران، کارداران و مسئولان وزارت امور خارجه، با بیان بایدها و نبایدهای دیپلماسی در نظام اسلامی می‌فرماید که با روحیه صحیح انقلابی و دیپلماسی هوشمندانه و هدفمند، می‌توان روابط خارجی را گسترش داد و عناصر قدرت نظام را به پشتوانه‌ای

۱. اصول دیپلماسی مقاومت

اصول دیپلماسی مقاومت را می‌توان بر اساس منظومه فکری مقام معظم رهبری به صورت زیر

تبیین کرد:

۱ - ۱. عزت‌خواهی و استقلال‌طلبی

رهبری نظام در بیانات خود با افکار عمومی و ملت‌های جهان بر استقلال‌طلبی و حفظ کیان اسلامی تأکید داشته‌اند که می‌توان از آن به عنوان مهم‌ترین اصل در الگوی مقاومت یاد کرد. اسلامی که در پیوند با سیاست است و با پیروزی انقلاب اسلامی ایران، بر شکل‌گیری اسلام سیاسی به عنوان مجموعه‌ای به هم پیوسته و متکامل از دین و سیاست تأکید نموده و چشم‌اندازی نو بر حیات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ایران و جهان اسلام گشوده است. انقلاب به عنوان نیروی تحول‌زا به دنبال خود موجی از بیداری و خیزش در میان ملت مسلمان در جهان پدید آورد که مهم‌ترین هدف آن هویت‌طلبی و استقلال‌خواهی در برابر نظام سلطه بود. همان گونه که رهبر معظم انقلاب در بیانیه گام دوم انقلاب فرمودند: «آن روز که جهان میان شرق و غرب مادی تقسیم شده بود و کسی گمان یک نهضت بزرگ دینی را نمی‌برد، انقلاب اسلامی ایران، با قدرت و شکوه پا به میدان نهاد؛ چهارچوب‌ها را شکست؛ کهنگی کلیشه‌ها را به رخ دنیا کشید؛ دین و دنیا را در کنار هم مطرح کرد و آغاز عصر جدیدی را اعلام نمود» (۱۳۹۷/۱۱/۲۲، <http://farsi.khamenei.ir>).

این همان تحقق حکومت مستضعفین در زمین خواهد بود؛ (و تُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتَضَعُوا فِي الْأَرْضِ وَ نَجْعَلَهُمْ أُمَّةً وَ نَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ)؛ (قصص: ۵) که در مقدمه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به آن اشاره شده است. بر این اساس، استقلال امت اسلامی و حفظ موجودیت اسلام و انقلاب اسلامی در ایران، مقدمه و لازمه پاسداری از کیان اسلام و انقلاب در سطح بین‌المللی و منطقه‌ای است (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۲: ۱۶۰). از این منظر، حفظ کیان اسلام اصیل، سنگ‌بنای الگوی مقاومت و حلقه اتصال میان امت اسلامی در اندیشه و مکتب دفاعی رهبر معظم انقلاب است. چنان‌که معظم‌له در دیدار با میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی؛ عرصه فعالیت دین اسلام را، تمام گستره زندگی بشر دانسته که از اعماق قلب او تا مسائل اجتماعی، سیاسی، بین‌المللی و امنیتی را دربرمی‌گیرد (۱۴۰۰/۰۸/۰۲، <http://farsi.khamenei.ir>). بدین ترتیب، اسلام اصیل و ناب

محمدی در کلام رهبری انقلاب در مقابل اسلام آمریکائی قرار دارد که نسبت به ظلم، زیاده‌خواهی، دست‌اندازی به حقوق مظلومان بی تفاوت نیست (۱۳۸۹/۰۳/۱۴، <http://farsi.khamenei.ir>). و در دیپلماسی مقاومت بر اصل استقلال و اقتدار در برابر ظالمان تأکید دارد. برحسب تفسیر آیه شریفه «وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ»؛ (انفال: ۶۰). محور مقاومت در منطقه غرب آسیا، مخصوص فلسطین نیست؛ در یک دایره وسیع‌تری از فلسطین این مقاومت وجود دارد و ما به‌عنوان جمهوری اسلامی، وظیفه خود را پشتیبانی از گروه‌های مبارز می‌دانیم (<http://farsi.khamenei.ir>، ۱۳۹۸/۱۱/۱۶).

از این‌رو، اهداف سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران شامل ۱. تأمین منافع ملی ایران؛ ۲. تأمین و اجرای وظایفی که اسلام بر دوش حکومت جمهوری اسلامی ایران نهاده است (ایزدی، ۱۳۷۱: ۱۵۹). در نتیجه مجموعه اقدامات با عنوان گفتمان مقاومت، معطوف به تحقق هر دو ساحت اهداف اسلامی و ملی است. چنان‌که مقصود از اهداف اسلامی؛ تأمین منافع مرزهای عقیدتی تمامی دارالاسلام، مبتنی بر شرع مقدس و مقصود از اهداف ملی، تأمین منافع ملی ایران، مبتنی بر چهارچوب‌بندی جغرافیایی و سیاسی است (افتخاری و حکیمی، ۱۳۹۹: ۲۳۲). تأمین هدف بیان‌شده می‌تواند در سه مرحله صورت گیرد: ۱. خنثی‌سازی تبلیغات و تصاویر غیرواقعی ارائه‌شده از سوی دشمنان و مخالفان انقلاب اسلامی؛ ۲. ارائه تصویر واقعی و مثبت از جمهوری اسلامی در انظار و افکار عمومی بین‌المللی؛ ۳. در راه کسب حیثیت و وجهه بین‌المللی، نمونه‌سازی و الگوپردازی جمهوری اسلامی است (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۲: ۱۵۵). بدین ترتیب، انقلاب اسلامی اهدافی را فراتر از مرزهای ملی ایران جستجو می‌کند و رسالتی جهانی برای خود قائل است. چنان‌که در مکتب دفاعی رهبر معظم انقلاب، نیروی قدس بزرگ‌ترین عامل مؤثر در جلوگیری از دیپلماسی انفعالی در منطقه غرب آسیا معرفی می‌شود که سیاست مستقل و عزت‌مدار جمهوری اسلامی را تحقق بخشیده است (۱۴۰۰/۰۲/۱۲، <http://farsi.khamenei.ir>). حضور ایران در منطقه به‌عنوان بازیگر اصلی و کانونی جبهه مقاومت نه تنها بر اعتبار بین‌المللی و الهام‌بخشی جمهوری اسلامی ایران می‌افزاید، بلکه زمینه قدرت‌مندی و تأمین منافع ملل اسلامی منطقه را در مواجهه با قدرت‌های مداخله‌گر فراهم می‌سازد. از این حیث، منافع و مصالح در چهار سطح راهبردی «جامعه‌ایمانی، امت اسلامی، حفظ

نظام و جامعه بشری» پیگیری می‌شود (شجاعی، ۱۴۰۰: ۶۵).

۱- ۲. عدالت‌خواهی و ظلم‌ستیزی

اصل دیگر هویت‌ساز دیپلماسی مقاومت در اندیشه رهبر معظم انقلاب، عدالت‌خواهی و ظلم‌ستیزی است که به‌عنوان دالّ متعالی در ارتباط با سایر ملت‌ها و دولت‌های خارجی مبین ماهیت فراملی انقلاب اسلامی در نفی سلطه‌گری و سلطه‌پذیری و مبارزه با ظلم و استعمار و استکبار است؛ بنابراین، عدالت‌طلبی، عمدتاً در کانون منابع هویتی قرار دارد و موجب بازتولید و تکوین متقابل منابع هویت‌ساز می‌شود (نوری و ملکوتی، ۱۳۹۱: ۲). همان‌گونه که رهبر معظم انقلاب در بیانیه گام دوم، عدالت را در صدر هدف‌های اولیّه همه بعثت‌های الهی بیان فرموده که در جمهوری اسلامی نیز دارای همان شأن و جایگاه است (۱۳۹۷/۱۱/۲۲، <http://farsi.khamenei.ir>). ایشان انقلاب اسلامی را؛ «قیام‌الله» می‌داند و آن اقامه عدل و قسط و ترویج معنویت است (۱۴۰۱/۰۳/۱۴، <http://farsi.khamenei.ir>). لذا، در دنیا هر جا که ندای عدالت‌خواهی بلند شده است، این انقلاب با حق‌جویان و عدالت‌خواهان همراهی کرده است (۱۳۸۲/۱۱/۲۴، <http://farsi.khamenei.ir>). بنابراین گفتمان عدالت به هویت، عقلانیت، منافع، ارجحیت‌ها و تلقی ایران از واقعیت‌ها در تعاملات با سایر بازیگران بین‌المللی شکل می‌دهد (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۸: ۱۷۱). همچنین معظم‌له بر ماهیت ظلم‌ستیزی الگوی مقاومت تأکید دارند و می‌فرمایند ما اگر چنانچه به توحید اعتقاد داریم، نمی‌توانیم زیر بار زور و ظلم برویم، نمی‌توانیم در مقابل ظالم نایستیم. هر جا مظلومی هست و نصرتی لازم است، ما آنجا حاضریم (<http://farsi.khamenei.ir>، ۱۳۹۷/۰۱/۲۵).

عدالت‌خواهی و ظلم‌ستیزی، ترکیب قدرت نرم با قدرت سخت است که در مکتب دفاعی رهبر معظم انقلاب به‌عنوان اصل اثباتی - انتقادی، به تغییر نظم موجود و بازسازی وضعیت مطلوب اسلامی تأکید دارد. در اندیشه مقام معظم رهبری باتوجه به آموزه‌های اسلامی و حفظ کرامت انسانی، اصل ظلم‌ستیزی لازمه و مکمل استکبارزدایی و استعمارستیزی است. همان‌گونه که در قرآن اشاره شده است: «وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا» (نساء:

۷۵). پیام آیه مبارکه این است که از اهداف جهاد اسلامی، تلاش برای رهایی مستضعفان و ملت ستمدیده از سلطه ستمگران است و مسلمانان نسبت به هم و در برابر ناله‌ها و استغاثه‌ها محرومان مسئولیت دارند؛ و در اصل ۱۵۴ قانون اساسی نیز از تعهد جمهوری اسلامی ایران به حمایت از مبارزات حق طلبانه مستضعفان و ستمدیدگان در برابر مستکبران در هر نقطه از جهان سخن می‌گوید. چنان‌که رهبر معظم انقلاب در دیدار با فرماندهان و مسئولان سپاه پاسداران می‌فرماید که انقلاب بر اساس تعالیم اسلام، ضرورت مقابله با ظلم و ستم را در هر شرایطی به مسلمانان آموخت؛ بنابراین، در مبارزه مظلوم با ظالم و ستمگر هیچ مرزی وجود ندارد (۱۳۶۹/۰۶/۲۹، <http://farsi.khamenei.ir>). حاصل این اصل راهبردی، تقویت نظریه مقاومت و گفتمان جامع فراملی است که جوان‌های عراق، سوریه، لبنان، فلسطین، شمال آفریقا و مناطق شبه‌قاره و اطراف آن را هم در مقام نظر و هم در مقام عمل به میدان آورد. چنان‌که معظم‌له کلمه مشترک ملت‌ها در منطقه غرب آسیا را «مقاومت» دانست که محصول آن جبهه قوی مقاومت است (۱۳۹۸/۰۳/۱۴، <http://farsi.khamenei.ir>). این تفکر، نظام سلطه را به چالش طلبیده و با آگاهی‌بخشی و حق‌خواهی باعث تقویت بازیگران دولتی (کشورهای اسلامی) و غیردولتی (ملت مسلمان، جوانان انقلابی و مبارز) تحت لوای پرچم اسلام می‌گردد. از این منظر، اصل حمایت از مستضعفان و ملت ستمدیده از جمله قواعد اسلامی است که اعمال آن در حقوق بین‌الملل به صورت کمک بشردوستانه در معنای عام و در نظام داخلی به شکل حمایت‌های ویژه قانونی از محرومان تجلی می‌یابد (جاوید و محمدی، ۱۳۹۵: ۷۷). و حمایت از مستضعفین در مبارزه آنها علیه مستکبرین؛ جهان‌گرایی و امت‌گرایی ایرانیان منبعث از ایدئولوژی اسلامی را نشان می‌دهد (حاجی‌یوسفی، ۱۳۸۷: ۳۲۲).

۱- ۳. گسترش صلح مثبت

از دیدگاه رهبر معظم انقلاب، صلح‌طلبی مثبت در پرتو قاعده نفی سبیل «وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا»؛ (نساء: ۱۴۱). به‌عنوان یکی از اصول دیپلماسی مقاومت است. صلح در مکتب دفاعی رهبر معظم انقلاب زمانی معنا می‌یابد که تضمین‌کننده و تأمین‌کننده استقلال و عزت جهان اسلام و ملت مظلوم باشد؛ از این رو، معظم‌له در دیدار با وزیر اوقاف و جمعی از علمای سوریه، قاعده نفی سبیل و عزت اسلامی را دو روی یک سکه دانسته که دشمن با یک چنین ملتی کاری

نمی‌تواند بکند (۱۳۹۶/۱۲/۱۰، <http://farsi.khamenei.ir>). بنابراین در روابط خارجی اسلام نه جنگ دائمی وجود دارد و نه صلح دائمی؛ بلکه جنگ را از دیدگاه دفاع مشروع و حق‌به‌جانب توصیف می‌کند، اما در پی صلح‌طلبی و روابط مبتنی بر مسالمت‌آمیز است که این همان دیپلماسی است (مرزبانی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۶۲). چنان‌که معظم‌له در پاسخ به نامه «اسماعیل هنیه» رئیس دفتر سیاسی حماس فرمودند که: «امروز بازگشت به عزت و اقتدار برای امت اسلامی منحصرأ در گرو ایستادگی در برابر استکبار و نقشه‌های خباثت‌آمیز آن است.» (۱۳۹۸/۰۳/۱۴، <http://farsi.khamenei.ir>). بدین ترتیب، شکل‌گیری سلطه و مقاومت به‌عنوان راهبرد از سوی جبهه‌های استکباری و مقاومت در صحنه منطقه‌ای و بین‌المللی دنبال می‌شود. تداوم تقابل دو جبهه، به تداوم حضور و الهام‌بخشی جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان بازیگر اصلی و کانونی این جبهه‌بندی بستگی دارد (جباری‌ثانی و چگینی، ۱۴۰۰: ۱۱۲). بنابراین مکانیسم تحقق صلح در اسلام، به معنای فقدان جنگ نیست؛ بلکه به مفهوم قطع عوامل به‌وجودآورنده جنگ است (جعفری‌پناه و میرعلی، ۱۳۹۹: ۲۸۵). از این رو، تلقی رهبر معظم انقلاب از همزیستی مسالمت‌آمیز و اصل صلح‌طلبی در پرتو قاعده نفی سبیل، صلح پایدار و عادلانه‌ای است که دربرگیرنده امنیت، آرامش، حفظ کرامت انسانی، دفاع از حقوق همه مسلمانان، احترام متقابل و برابری ملت‌ها و عدم تعهد در برابر قدرت‌های سلطه‌گر باشد. بر اساس این اصل، مقاومت ملل محروم و تحت ستم در برابر نظام سلطه؛ جهت محقق‌ساختن صلح عادلانه و رعایت حقوق ملت‌ها است. «چون معتقدیم باید اشداء علی الکفار و رَحْمَاءُ بَيْنَهُمْ بود؛ این خط مسلم جمهوری اسلامی است» (۱۳۹۴/۰۵/۲۶، <http://farsi.khamenei.ir>). بر این اساس مفهوم «مقاومت» به معنای تلاش برای حفظ عناصر گفتمان اسلام سیاسی - فقاهتی «مقدس» تلقی شده، تا جایی که از دست دادن جان در این راه به مفهوم «شهادت» از باارزش‌ترین و مقدس‌ترین مفاهیم است (آجیلی، ۱۳۸۹: ۱۵۳).

۲. راهبردهای دیپلماسی مقاومت

راهبردها که جهت رسیدن به هدف را نشان می‌دهند و با توجه به آنها، منابع برای تحقق یافتن اهداف به‌کار گرفته می‌شوند؛ به‌صورت زیر است:

۲ - ۱. راهبرد همگرایی و ائتلاف منطقه‌ای

قدرت دفاعی و تشکیل ارتش مستضعفین در مکتب دفاعی رهبر معظم انقلاب، به‌مثابه راهبردی است که کشورهای اسلامی می‌توانند به‌واسطه آن از یک‌سو، از حاکمیت ملی و امنیت ملی خود از تهدیدات و خشونت فیزیکی کشورها و بازیگران سلطه‌گر دفاع نمایند و از سوی دیگر در جهت حفظ کبان اسلام، تأمین امنیت منطقه‌ای برای مهار قدرت در راستای نظم و ثبات منطقه‌ای با ائتلاف و همکاری‌های نظامی - اطلاعاتی چندجانبه اقدام نمایند. رهبر معظم انقلاب، مسئولیت نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران را نه تنها دفاع از سرزمین، بلکه دفاع از آرمان‌های انسانی و دفاع از شرف و کرامت و انسانیت بیان فرمودند (۱۳۸۴/۰۹/۳۰، <http://farsi.khamenei.ir>). این پیام علاوه بر آن‌که نماد قوت و اقتدار ملت ایران را در نزد سایر ملت‌ها و کشورهای اسلامی مخابره می‌کند، بیانگر عظمت آرمان‌های انقلاب اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری است که بر اساس اصل تکلیف اسلامی نسبت به آزادی و کرامت سایر مسلمانان و ملل ستمدیده است. ایشان در دیدار با «عبدالمالک سلال» نخست‌وزیر الجزایر فرمودند: «اکنون زمینه تشکیل (جبهه مقاومت) چنین مجموعه‌ای متشکل از کشورهای اسلامی که دارای دیدگاه‌های مشترک هستند، وجود دارد. اگر چنین مجموعه‌ای تشکیل شود، این کشورهای اسلامی می‌توانند در مسائل مهم دنیای اسلام تأثیرگذار باشند و برای مشکلات منطقه و با مبارزه با تروریست‌ها اقدامات عملی انجام دهند» (۱۳۹۴/۰۹/۰۳، <http://farsi.khamenei.ir>). تشکیل نیروهای مقاومت فراملی در الگوی مقاومت جهت حفاظت از حیثیت، کبان و هستی ملل مسلمان و ستمدیده؛ نشان از تحقق راهبرد دفاعی در قالب سپاه قدس، حزب‌الله لبنان، جیش‌الوطنی سوریه، حشدالشعبی عراق، انصارالله یمن و تیپ فاطمیون از شیعیان افغانستان دارد.

کشورهای اسلامی در تعامل و تبادل با یکدیگر دارای اشتراکات فراوانی بوده که با شناسایی و مدیریت قوت‌ها و ضعف‌ها؛ فرصت‌ها و تهدیدات می‌توانند از یک‌سو، در ایجاد روابط پایدار و هدفمند با اتخاذ رویکرد هم‌گرایانه پردازند و از سوی دیگر، برای دفع تهدیدات دشمن مشترک، به قدرت بازدارنده تدافعی - تهاجمی تبدیل شوند. چنان‌که تجمیع قدرت دیگران با قدرت خود، موجب شکل‌گیری راهبرد اتحاد و ائتلاف در جهت بازدارندگی است؛ تا تهدیدگر خارجی اقدام به

ضربه اول ننماید (حاجی‌یوسفی، ۱۳۸۷: ۳۲۶). همان‌گونه که معظم‌له در کنفرانس بین‌المللی وحدت اسلامی می‌فرماید: «امروز جدا کردن ملت‌های مسلمان از ملت ایران یکی از هدف‌های مشخص و تعریف‌شده استکبار است» (۱۳/۰۵/۱۳۷۵، <http://farsi.khamenei.ir>). از این منظر که هم‌گرایی در حوزه دولت‌های ملی (خرد)، مقدمه هم‌گرایی در سطح منطقه‌ای و حتی جهانی (کلان) برای دستیابی به منافع مشترک است (ابوالفضلی و ستوده، ۱۳۹۷: ۱۶۷). بنابراین در دیپلماسی مقاومت، خودتکایی و بهره‌گیری از ظرفیت‌های درونی کشورهای اسلامی، نقش مهمی در تعامل متوازن میان ساختارهای دولتی و مردمی در جهت هم‌گرایی، تولید قدرت، استعمارستیزی و خنثی‌سازی تهدیدات علیه انقلاب اسلامی و محور مقاومت دارد.

۲ - ۲. راهبرد دشمن‌شناختی

شناخت طرح‌ها و برنامه‌های دشمن یکی از راهبردهای سرنوشت‌سازی است که همواره رهبری نظام بر آن تأکید داشته‌اند. ایشان در این زمینه می‌فرمایند: «امروز سیاست‌های خبیثت‌آلود استکبار در منطقه ما ایجاد جنگ‌های نیابتی است؛ برای منافع خودشان... ما باید بیدار باشیم» (۲۶/۰۲/۱۳۹۴، <http://farsi.khamenei.ir>). این جنگ‌های نیابتی از آن جهت است که انقلاب اسلامی، موقعیت نظام سلطه در منطقه را با چالش مواجه ساخته و ملت مسلمان و کشورهای اسلامی را با رویکردی انتقادی نسبت به پروژه نفوذ دشمنان اسلام آگاه ساخته است. ایشان با توجه به پیروزی انقلاب می‌فرمایند: «از سویی نگاه امیدوارانه ملت‌های زیر ستم و جریان‌های آزادی‌خواه جهان و برخی دولت‌های مایل به استقلال، و از سویی نگاه کینه‌ورزانه و بدخواهانه رژیم‌های زورگو و قلدرهای باج‌طلب عالم، بدان دوخته شد» (۲۲/۱۱/۱۳۹۷، <http://farsi.khamenei.ir>). قدرت‌های زورگو برای مقابله با ملت‌ها از پروژه نفوذ و بی‌هویت کردن آن‌ها استفاده می‌نمایند. رهبر معظم انقلاب می‌فرماید: «بنابراین، اولین دشمنی بزرگی که قدرت‌های استکباری و استبدادی با یک ملت می‌کنند، این است که او را ذلیل می‌کنند؛ عزت او را از او می‌گیرند» (۱/۰۱/۱۳۷۷، <http://farsi.khamenei.ir>). معظم‌له آماج نفوذ را عمدتاً نخبگان، افراد مؤثر، تصمیم‌گیران و تصمیم‌سازان می‌داند (۴/۰۹/۱۳۹۴، <http://farsi.khamenei.ir>). که به‌عنوان فعالان جامعه مدنی و رابط‌های کلیدی از اعتبار جذبه، اقتدار و جهت‌دهی به افکار مردم منطقه موردنظر برخوردار می‌باشند

(رک: یزدان‌فام، ۱۳۹۳: ۶۶). در مکتب دفاعی معظم‌له؛ پروژه نفوذ خارجی، به‌عنوان یکی از اساسی‌ترین مخاطرات و چالش‌های فراروی ملت مسلمان و کشورهای اسلامی است که به‌صورت مهندسی‌شده، تدریجی و همراه با پوشش‌های گوناگون به‌دنبال استحاله فرهنگی مخاطبان، نفوذ سیاسی و اعمال سلطه در منطقه و جهان اسلام می‌باشند. ایشان در اجلاس جهانی علما و بیداری اسلامی؛ بر لزوم حفظ مرجعیت پایگاه‌های دینی، ترسیم هدف بلندمدت، پرهیز از تجربه دل‌خوش کردن به وعده‌های غرب، هوشیاری در قبال توطئه ایجاد درگیری خونین فرقه‌ای، مذهبی و قومی، فراموش نکردن موضوع فلسطین به‌عنوان شاخص اساسی و محک نهضت‌ها، ایستادگی بر سر اصول اسلامی و حضور مردم در صحنه تأکید نموده که موجب خشتی شدن همه توطئه‌ها، ترندها و مکر دشمنان خواهد شد (۱۳۹۲/۰۲/۰۹، <http://farsi.khamenei.ir>). بنابراین، تحقق راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران در گام دوم انقلاب اسلامی و در چهارچوب سیاست و رهنامه دفاعی، ترکیب قدرت در دو حوزه سخت و نرم است که با رویکردی ارزش‌محور و باور به توان و قدرت «دفاع همه‌جانبه مردمی» با «اندیشه و باورهای اعتقادی و دینی» تعیین شده است (مطلبی، ۱۴۰۰: ۹۰). که رهبر معظم انقلاب در سه حوزه دشمن‌شناسی، آمادگی رزمی و تهدید در برابر تهدید، راهبرد دفاع هوشمند را اتخاذ می‌نماید (صباحی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۶۷).

۲ - ۳. راهبرد مدیریت هوشمند

آگاهی‌بخشی و روشنگری افکار عمومی و مخاطبان خارجی یکی از موارد بسیار مهم در دیپلماسی مقاومت برای مقابله با هرگونه انحراف، کژتابی و تحریف در گفتمان و ارزش‌های انقلاب اسلامی است؛ از این‌رو، ضرورت «جهاد تبیین» اهمیت مضاعفی در اصلاح سوءتفاهمات و تقویت مناسبات میان ملت‌های مسلمان دارد. دیپلماسی عمومی؛ ظرفیت بیان حقیقت به‌صورت مستند و مستدل، اقتناع‌سازی، تصویرسازی واقع‌بینانه و شناخت جبهه و موضع دشمن را از جبهه خودی دارد. چنان‌که رهبر معظم انقلاب در این‌باره می‌فرماید: «تبیین اساس کار ما است. ما با ذهن‌ها مواجهیم؛ باید دل‌ها قانع بشود. اگر دل‌ها قانع نشد، بدن‌ها راه نمی‌افتد، جسم‌ها به کار نمی‌افتد. این فرق بین تفکر اسلامی و تفکرات غیراسلامی است» (۱۳۹۵/۰۴/۱۲، <http://farsi.khamenei.ir>).

یکی از شیوه‌های اساسی دشمن در جنگ‌شناختی، شبهه‌سازی، متشابه‌سازی و آمیختگی حق و باطل است. جهاد تبیین تنها راه خشی‌سازی جنگ‌شناختی دشمن است (عراقی و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۵۲-۱۵۱). بنابراین جهاد تبیین مهم‌ترین عرصه جهاد است که سبب بازنمایی و برجسته‌سازی اندیشه‌ها، رفتارها و راهبردهای جمهوری اسلامی ایران در بسیج حمایت عمومی و اعتمادسازی در اعمال دیپلماسی عمومی، ارسال پیام برای سایر ملت‌ها و دولت‌ها و اعتباربخشی به آن می‌گردد؛ از این رو، مقام معظم رهبری بر ضرورت تبیین آیین حکمرانی اسلامی تأکید دارند که متکی به مبانی معنوی، مردمی بودن، دینی بودن، اشرافی نبودن، مسرف نبودن، ظالم و مظلوم‌نبودن است (http://farsi.khamenei.ir، ۱۴۰۰/۱۲/۱۹). جهاد تبیین، راهبرد پیشگیرانه در مقابل تفکر اجباری و ایجاد توهم است که توسط دشمن برنامه‌ریزی می‌شود (عمانی و همکاران، ۱۴۰۱: ۳۰). دشمن در سطح بین‌المللی، از همه ابزارها و امکانات رسانه‌ای برای مشوش کردن اذهان عمومی آحاد بشر استفاده می‌کند (http://farsi.khamenei.ir، ۱۳۸۸/۰۹/۲۲). از جمله قطع کردن زنجیره تواسی و وارونه‌نمایی، هدف‌های دشمن در جنگ نرم هستند (http://farsi.khamenei.ir، ۱۳۹۹/۱۲/۲۳).

۳. اهداف دیپلماسی مقاومت

«مقاومت» دارای اهدافی است که برگرفته از اصول و ارزش‌های اسلام اصیل است. اهدافی که رسیدن به آنها، پاسخی به چالش‌ها و مشکلات کشورهای اسلامی است. این اهداف را می‌توان به صورت زیر بیان کرد:

۳- ۱. ایجاد عمق استراتژیک

از اهداف مهم دیپلماسی مقاومت، عدم وابستگی به قدرتهای سلطه‌گر و کسب عزت و اقتدار امت اسلامی است. پردازش مؤلفه‌های نظری و عملی برای ایجاد و حفظ اقتدار و عزت ملت مسلمان در برابر استیلاي قدرت‌های بیگانه از اهداف فراملی منبعث از ماهیت انقلاب اسلامی و سیاست خارجی اسلامی است که رهبر معظم انقلاب همیشه بر آن تأکید داشته‌اند. از دیدگاه ایشان؛ دلیل بودن در برابر دیگران، نشانه نبود ایمان است... برای یک دولت، برای یک ملت، ذلت از این بالاتر که با لفظ «گاو شیرده» مورد خطاب قرار گیرند؟! اسلام با این ذلت‌ها مخالف است. وَكَلِمَةُ الْعِزَّةِ وَكَرْسُوْلُهُ وَكَلِمَةُ الْمُؤْمِنِيْنَ (منافقون: ۸)؛ (http://farsi.khamenei.ir، ۱۳۹۷/۰۱/۲۵). بر این

اساس باورکردن وعده‌های الهی، نجات‌دهنده امت اسلام از عقب‌ماندگی است. چون یَنْصُرُكُمْ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ (آل عمران: ۱۶۰)؛ خدا که نصرت کرد، دیگر همه قدرت‌ها پوچ‌اند (۱۳۹۰/۰۴/۱۴، <http://farsi.khamenei.ir>). از این نظر مهم‌ترین هدف، نهی و نفی دائمی و همیشگی تسلط کفار بر جوامع اسلامی، حفظ عزت و احترام مسلمان است (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۹۲: ۱۳۰). و وحدت معقول و قراردادن متن کل دین اسلام برای اعتقاد همه جوامع مسلمانان می‌تواند راهی برای همبستگی و اقتدار مسلمین باشد (رک: ستوده، ۱۳۸۶: ۹۸) رهبر معظم انقلاب در دیدار با هیئتی از جنبش انصارالله یمن فرمودند که آنچه در یمن می‌گذرد، واقعیت دنیای امروز و مدعیان حقوق بشر است. باید با این قدرت‌های جنایت‌کار، با قدرت ایمان و مقاومت اتکاء به نصرت الهی، مواجه شد و تنها راه همین است (۱۳۹۸/۰۵/۲۲، <http://farsi.khamenei.ir>). و ملت‌های دیگر بدانند و ببیند که اگر عزت می‌خواهید، این عزت پیش آمریکا نیست؛ در وابستگی به قدرت‌ها نیست. این اقتدار ملی عظیم جمهوری اسلامی برای همسایگان فرصت است و برای سیطره‌جویان عالم و مداخله‌گران در کار ملت‌ها تهدید است (۱۳۸۸/۰۷/۱۴، <http://farsi.khamenei.ir>). در این میان، شکل‌گیری تمدن نوین اسلامی از دیگر اهداف الگوی مقاومت است که فراتر از مرزهای جغرافیایی، بر مبنای وحدت عقیدتی امت اسلامی، آنها را به‌مثابه یک واحد سیاسی در چهارچوب امت واحده جهانی می‌پذیرد (۱۳۹۸/۰۸/۲۴، <http://farsi.khamenei.ir>). معظم‌له خاطر نشان می‌نمایند که تمدن اسلامی، کشورگشایی نیست؛ بلکه به معنای تأثیرپذیرفتن فکری ملت‌ها از اسلام است (۱۳۹۵/۰۲/۰۶، <http://farsi.khamenei.ir>). از طرفی تحقق عینی «امت اسلامی» مکانیسم پویا و قدرتمندی است که امت اسلام و فرهنگ اسلامی را برای مواجهه با جهانی‌سازی فرهنگی از توانمندی بالایی برخوردار می‌سازد (پوراحمدی، ۱۳۹۴: ۱۳۱). و در اجلاس جهانی علما و بیداری اسلامی، نتایج حاصل از تمدن‌سازی نوین اسلامی را از یک‌سو، شکستن حلقه انحصارات علمی، اقتصادی و سیاسی قدرت‌های سلطه‌گر و از سوی دیگر، پیشگامی امت اسلامی در احقاق حق اکثریت ملت‌های جهان که اینک مقهور اقلیت مستکبرند، بیان فرمودند (۱۳۹۲/۰۲/۰۹، <http://farsi.khamenei.ir>).

۳-۲. منطقه‌گرایی نوین در غرب آسیا

گفتمان انقلاب اسلامی در نفی موجودیت رژیم صهیونیسم، فرایند غیریت‌سازی و لزوم مبارزه با آن بوده است و منازعه با این رژیم و عدم شناسایی آن منبث از منابع هویت‌ساز مکتب اسلام است؛ از این رو، نقش‌های ملی «ضدیت با صهیونیسم» و «حمایت از مظلومین» همواره تعیین‌کننده رفتارها و مواضع سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در قبال مسئله فلسطین بوده است (دهقانی فیروزآبادی و نوری، ۱۳۹۱: ۲۵۰). رهبر معظم انقلاب، رژیم صهیونیسم را مظهر کامل تروریسم دانسته (۱۳۸۲/۰۳/۱۴، <http://farsi.khamenei.ir>). که با او جز با زبان قدرت یک ملت و قدرت یک امت اسلامی در سراسر عالم، نمی‌شود حرف زد (۱۳۷۰/۰۷/۲۷، <http://farsi.khamenei.ir>). بدین ترتیب، معادله مقاومت در منطقه با کمک جمهوری اسلامی تغییر یافت. تبدیل و ارتقای سنگ در دست فلسطینیان به «موشک جواب موشک» در غزه و سایر مقاومت‌های اسلامی در برابر اشغال‌گران، الهام‌گرفته از انقلاب اسلامی بوده است (۱۳۹۰/۱۱/۱۴، <http://farsi.khamenei.ir>). و در عمل نیز پاسخ پشیمان‌کننده جهاد اسلامی به صهیونیست‌ها در پی ترور دو فرمانده گردان‌های قدس؛ شلیک ۱۱۰۰ موشک به ۵۸ نقطه اسرائیل بود (<http://keyhan.ir/fa/news/247022>). تضعیف و به شکست کشاندن رژیم صهیونیستی که همواره در دستور کار جبهه مقاومت قرار دارد، گام مهمی در ایجاد تغییر موازنه قدرت به نفع ملت مظلوم فلسطین و کشورهای مسلمان منطقه است. آشکارسازی طرح‌های منطقه و تبیین هویت جعلی و ظالمانه صهیونیست‌ها برای افکار عمومی منطقه و جهان، موجب خدشه‌دار شدن مشروعیت رژیم و انزجار از آن شده؛ به‌گونه‌ای که با تضعیف قدرت رژیم صهیونیستی و خاورمیانه جدید در جهت اهداف اسلام و منافع امت اسلامی شکل خواهد گرفت. چنانچه ایشان در دیدار شرکت‌کنندگان در افتتاحیه همایش غزه می‌فرمایند: «شکی نیست که بر اساس حقایقی که خدای متعال تقدیر کرده است، خاورمیانه جدید شکل خواهد گرفت. این خاورمیانه، خاورمیانه اسلام خواهد بود» (۱۳۸۸/۱۲/۰۸، <http://farsi.khamenei.ir>). همچنین رویکرد انقلابی جمهوری اسلامی ایران در منطقه با تأکید بر حق تعیین سرنوشت مردم در قالب حمایت از جنبش‌ها و خیزش‌های مردمی، شعله‌های بیداری اسلامی را فروزان ساخته و تقابل با قدرت

هژمونیک، منافع آمریکا و حاکمان مرتجع در منطقه را هدف قرار داده است. (حشمت‌زاده، ۱۳۷۸: ۲۲۸). امروز موازنه قوا به نفع دنیای اسلام تغییر یافته است و این نشانه سیر نزولی و افولی اردوگاه غرب است (۱۴۰۰/۰۲/۰۷، <http://farsi.khamenei.ir>). که با عدم پذیرش نظم پیشین منطقه و تلاش برای تغییر بنیادین آن به منظور استقرار نظم و نظام مطلوب اسلامی، برتری جویی آمریکا را با چالش‌های همه‌جانبه مواجه کرد.

رهبر معظم انقلاب در دیدار با اعضای مجمع جهانی اهل‌بیت (ع) و اتحادیه رادیو و تلویزیون‌های اسلامی، مصداق مجاهدت را مبارزه با نقشه‌های استکبار در منطقه اسلامی می‌داند و می‌فرماید: «مبارزه اعم است از دفاع و هجوم؛ اما در هردو حالت، هدف عبارت است از مبارزه با برنامه‌های استکبار که دشمن اساسی و اصلی است. قرآن به ما می‌گوید: جَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ؛ (حج: ۷۸) جهاد فی‌الله، امروز این است» (<http://farsi.khamenei.ir>، ۱۳۹۴/۰۵/۲۶). بنابراین جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر هویت اسلامی به حمایت از محور مقاومت به‌عنوان یک «گفتمان اسلامی فراگیر» علیه اشغالگری می‌پردازد (عباسی و محمودزاده، ۱۴۰۱: ۱۳۱) و مقام معظم رهبری با هدایت محور مقاومت در تضعیف موقعیت و امنیت رژیم صهیونیستی در منطقه و همچنین به چالش کشاندن قدرت برتری جویانه آمریکا در منطقه در پرتو بیداری اسلامی بر حوزه اثرگذاری، وزن و منزلت ژئوپلیتیک ایران در منطقه غرب آسیا افزوده است.

۳-۳. جریان‌سازی و مکتب‌سازی

یکی از پشتوانه‌ها و ذخایر غنی فرهنگ اسلام، فرهنگ اینار و شهادت است که ضامن بقا و تداوم اسلام اصیل و عزت مسلمانان در برابر سلطه دشمنان است. در این میان مکتب شهید سلیمانی و شهدای مقاومت، برآمده از مکتب اسلام سیاسی، حماسه حسینی و گفتمان مقاومت در برابر قدرت‌های سلطه‌گر جهانی است. ضرورت مقاومت و واکاوی اهداف آن در بینش، گرایش و رفتار شهید سلیمانی، مبین یک الگوی اعتقادی - نظامی در مجرای زبان سیاسی و عملیاتی مقاومت اسلامی در میان مردم مسلمان منطقه و جهان اسلام است. رهبر معظم انقلاب در خطبه‌های نماز جمعه تهران در این زمینه می‌فرماید: «ما به حاج قاسم سلیمانی - شهید عزیز - و به ابومهدی - شهید عزیز - به چشم یک فرد نگاه نکنیم؛ به آن‌ها به چشم یک مکتب نگاه کنیم» (<http://farsi.khamenei.ir>، ۱۳۹۸/۱۰/۲۷).

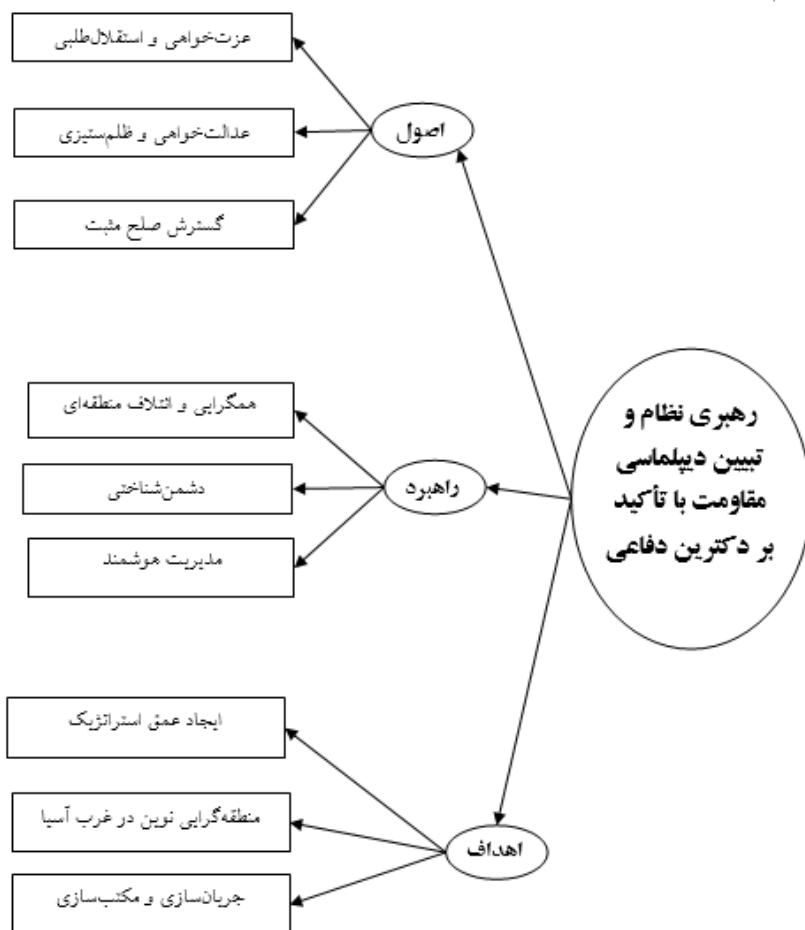
<http://farsi.khamenei.ir>. و «مکتب سلیمانی» عبارت است از: «صدق» و «اخلاص». (۱۱/۱۰/۱۴۰۰، <http://farsi.khamenei.ir>). بر این اساس، انقلابی بودن و انقلابی ماندن و دفاع از ملت ایران، امت اسلامی و کرامت انسانی چهره درخشان و شخصیتی الگو و جامع از این شهید والامقام و هم‌زمانش ساخت.

در مکتب حاج قاسم سه بُعد مهم معنویت (اخلاص)، عقلانیت (تدبیر) و عدالت وجود دارد. این مکتب پاسدار ارزش‌های اسلامی و انسانی است (خانی و محمدی، ۱۳۹۸: ۱۰). از این‌رو؛ اهداف شهید سلیمانی و سپاه قدس بر اساس مأموریت امام امت، فراملی است و با حمایت‌گری از ملت مظلوم در مقابل استکبار جهانی و تروریسم جهانی بر اعتبار و اقتدار جمهوری اسلامی ایران در سطح منطقه و فرامنطقه می‌افزاید. چنان‌که از منظر رهبر معظم انقلاب، شهید سلیمانی هم قهرمان ملت ایران شد و هم قهرمان امت اسلامی. ایشان از یک‌سو، ارزش‌های فرهنگی ایرانی را مجسم کرد و از سوی دیگر، اسم رمز برانگیختگی و بسیج مقاومت در دنیای اسلام شد (۲۶/۰۹/۱۳۹۹، <http://farsi.khamenei.ir>). بنابراین فرهنگ ایثار و شهادت، از جمله مفاهیم اسلامی است که در راستای تولید، انباشت و تقویت سرمایه اجتماعی در جامعه اسلامی عمل می‌کند (غفاری‌هشجین و دژگیر، ۱۳۹۲: ۱۰۷). لذا سردار سلیمانی به چهره‌ای جهانی و نماد ایثار و مقاومت شناخته شد و شهادت ایشان در واقع حیات و رویشی تازه بر پیکره جبهه مقاومت بود که بسیاری از جوامع را تحت تأثیر خود قرار داده و معادلات منطقه‌ای را متحول ساخت. بر این اساس، فرماندهی شهید سلیمانی در رأس جبهه مقاومت، سطح امنیت ملی ایران را به دکترین امنیت بین‌المللی ارتقاء داده و جهان اسلام را نیز دربرگرفت. ایشان با بهره‌گیری از ظرفیت‌های ملی - اسلامی و سازمان‌دهی جوانان شیعه از ملیت‌های مختلف به تشکیل ارتش فراملی، تولید امنیت و گسترش ژئوپلیتیک گفتمان مقاومت در منطقه پرداخت و به مدیریت پروژه داعش و گروه‌های تکفیری، شکست طرح‌های آمریکا و رژیم صهیونیسم در منطقه غرب آسیا و تثبیت موقعیت ایران و جبهه مقاومت در منطقه اقدام کرد؛ از این‌رو در اندیشه امام خامنه‌ای، سردار سلیمانی سفیر فرهنگی - نظامی جمهوری اسلامی ایران در منطقه و جهان اسلام بود که با رویکردی نوآورانه و بدیع آموزه‌های اعتقادی - ارزشی اسلام را با سیاست‌های دفاعی - نظامی درهم آمیخت و به منافع

ملی و مصالح اسلامی توأمان توجه نمود؛ بنابراین، مکتب حاج قاسم سلیمانی و شهدای مقاومت دربرگیرنده ابعاد مهمی از سبک زندگی توحیدمحور، فردمحور، اجتماعمحور، مدیریتمحور، سیاستمحور و دینمحور است که می‌تواند در ارتباط‌گیری، جذب و بهره‌برداری از مخاطبان و حامیان انقلاب اسلامی به‌عنوان شاخص و الگو قرار گیرد و بر ماهیت و محتوای اندیشه، تعاملات و کنش‌های اجرایی - عملیاتی آنان معنا بخشد.

باتوجه به مطالب فوق، دیپلماسی مقاومت با تأکید بر دکرترین دفاعی که برگرفته از بیانات و پیام‌های

مقام معظم رهبری به ملت‌ها، افکار عمومی و مخاطبین است، می‌توان به‌صورت زیر تبیین کرد:



نتیجه گیری

مطالعه مبانی نظری، بیانات و پیام‌های مقام معظم رهبری نشان می‌دهد که ایشان در حمایت و تبیین دیپلماسی مقاومت با تأکید بر دکترین دفاعی نقش تعیین‌کننده‌ای دارند. از آنجاکه جوهره مقاومت معطوف به ایستادگی ملت ایران در برابر نظام سلطه جهانی است و جبهه مقاومت نیز از دستاوردهای فراملی انقلاب اسلامی ایران است؛ همواره با دشمنی‌ها و تهدیدات متعددی از سوی قدرت‌های متخاصم به‌ویژه آمریکا در ابعاد سخت‌افزاری و نرم‌افزاری مواجه بوده است. رهبر معظم انقلاب در راستای حفظ، گسترش و تعمیق حوزه نفوذ معنوی گفتمان انقلاب اسلامی با بهره‌گیری از دیپلماسی هوشمند در مجرای الگوی مقاومت اسلامی و با برقراری ارتباط پایدار با جهان اسلام، افکار عمومی، گروه‌های مرجع، مردمان سایر کشورها و رهبران سیاسی و فرهنگی؛ همواره سیاست‌ها، طرح‌ها و نقشه‌های نظام سلطه و دشمنان اسلام، انقلاب و ایران را آشکار و خنثی ساخته و مخاطبین را نسبت به اصول، اهداف و راهبردهای الگوی دفاعی مقاومت آگاه و بسیج نموده‌اند. هدایت جریان مقاومت توسط مقام معظم رهبری با استفاده از دیپلماسی مقاومت و نهضتی و فعال‌سازی هسته‌های عقیدتی، دفاعی و عملیاتی در میان جنبش‌ها، نهضت‌های آزادی‌بخش، سازمان‌های مردم‌نهاد و برخی دولت‌های اسلامی، توانست مانع از طرح آمریکا و رژیم صهیونیستی در ایجاد خاورمیانه بزرگ و همچنین ایجاد ناامنی و بی‌ثباتی در منطقه و گسترش داعش شود. راهبردهای دفاعی، شناختی، جهادی و شهادت‌طلبی که برگرفته از مکتب اسلام و اندیشه سیاسی امامین انقلاب است، علاوه بر آنکه به بسیج منابع و امکانات امت اسلامی و جریان مقاومت در مواجهه با چالش‌ها و بحران‌های منطقه یاری نمود؛ همچنین در ایجاد تصاویر واقع‌بینانه از اهداف و ارزش‌های انقلاب نیز بسیار مؤثر بوده است. بدین ترتیب، الگوی مقاومت مبتنی بر اصول، اهداف و راهبردهای آن در آینده نیز نقشه راه امت اسلامی و ملل تحت ستم جهت دستیابی به جایگاه حقیقی خود در سطح نظام بین‌الملل است که جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان کانون و حامی مقاومت به تقویت، تداوم و بسط محور مقاومت اسلامی کمک می‌نماید. بر این اساس، لازم است منابع، ابزارها، ساختارها، مخاطبان پیام و محیط‌های پیگیری با بهره‌گیری از مبانی فکری رهبر معظم انقلاب در قالب الگوی دیپلماسی مقاومت و راهبردهای دفاعی سازمان یابد.

منابع

- قرآن کریم.
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
- ابوالفضل، حسین؛ و ستوده، محمد. (۱۳۹۷). زمینه‌های هم‌گرایی کشورهای اسلامی؛ با تأکید بر ظرفیت‌های انقلاب اسلامی، سیاست‌تعالیه، ۶ (۲۱)، ۱۶۷ - ۱۸۴.
- آجیلی، هادی. (۱۳۸۹). صورت‌بندی گفتمان اسلامی در روابط بین‌الملل، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- افتخاری، اصغر؛ و حکیمی، محمد. (۱۳۹۹). مختصات الگوی مقاومت اسلامی در منظومه فکری مقام معظم رهبری، پژوهش‌های سیاست‌اسلامی، ۸ (۱۸)، ۲۰۱ - ۲۳۴.
- ایزدی، بیژن. (۱۳۷۱). درآمدی بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، چاپ اول، قم: بوستان کتاب.
- بشیر، حسن. (۱۳۹۵). دیپلماسی گفتمانی: تعامل سیاست، فرهنگ و ارتباطات، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- پوراحمدی، حسین. (۱۳۹۴). مقدمه‌ای بر نظریه اسلامی روابط بین‌الملل: بازخوانش انتقادی نظریه‌های روابط بین‌الملل، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- جاوید، محمدجواد؛ و محمدی، عقیل. (۱۳۹۵). ارزیابی قابلیت اجرایی اصل ۱۵۴ قانون اساسی (ج.۱). در حقوق بین‌الملل معاصر، مطالعات حقوق عمومی، ۴۶ (۱)، ۷۱ - ۸۹.
- جباری‌ثانی، عباسعلی؛ و چگینی، عباس. (۱۴۰۰). تبیین جایگاه جبهه مقاومت اسلامی در امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، مطالعات دفاع مقدّس، ۷ (۲۸)، ۱۱۱ - ۱۳۲.
- جعفری‌پناه، مهدی؛ و میرعلی، محمدعلی. (۱۳۹۹). نقش خودسازی در تحقق صلح عادلانه با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب، سیاست‌تعالیه، ۸ (۲۹)، ۲۷۵ - ۲۹۶.
- حاجی‌یوسفی، امیرمحمد. (۱۳۸۷). سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در پرتو تحولات منطقه‌ای (۲۰۱۱ - ۱۹۹۱)، چاپ سوم، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه.
- حشمت‌زاده، محمدباقر. (۱۳۸۷). مقدمه و چهارچوبی برای بررسی تأثیر انقلاب اسلامی ایران در کشورهای اسلامی، نامه پژوهش، ۴ (۱۲ و ۱۳)، ۲۱۱ - ۲۳۴.
- خانی، علی؛ و محمدی، حمیدرضا. (۱۳۹۹). بازشناسی مؤلفه‌های مکتب شهید سلیمانی مبتنی بر بیانات امام خامنه‌ای، مطالعات راهبردی بسیج، ۲۳ (۸۶)، ۵ - ۳۷.

- دانش آشتیانی، محمدباقر؛ و رستمی، علی. (۱۳۹۵). تحلیلی بر دکترین نظامی - دفاعی مقام معظم فرماندهی کل قوا در محیط ملی و بین‌المللی، علوم و فنون نظامی، ۱۲ (۳۶)، ۵-۲۷.
- درخشه، جلال؛ و غفاری، مصطفی. (۱۳۹۰). دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران در جهان اسلام؛ فرصت‌ها، اقدامات، اولویت‌ها و دستاوردها، مطالعات فرهنگ - ارتباطات، ۱۲ (۱۶)، ۹-۴۵.
- درویشی، فرهاد؛ و فردی تازه‌کند، محمد. (۱۳۹۳). بررسی اندیشه دفاعی حضرت امام خمینی (ره)، راهبرد دفاعی، ۱۲ (۴۶)، ۱-۴۳.
- دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (<http://farsi.khamenei.ir>).
- دهقان، حسین؛ و چشک، کریم. (۱۳۹۹). ارکان جهت‌ساز (اهداف، دکترین و سیاست‌ها) اداره امور ایثارگران و شهدا بر اساس گفتمان امام و رهبری، مطالعات دفاعی استراتژیک، ۱۸ (۷۹)، ۳۳۱-۳۴۸.
- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال. (۱۳۸۸). گفتمان عدالت در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، معرفت سیاسی، ۱ (۱)، ۱۵۷-۱۹۳.
- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال؛ و نوری، وحید. (۱۳۹۱). سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوران اصول‌گرایی، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- دهقانی فیروزآبادی، سید جلال. (۱۳۹۲). سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، چاپ پنجم، تهران: سمت.
- رئوفی‌نژاد، محمد. (۱۳۹۴). نقش آموزه‌های اعتقادی و نظامی اسلام در دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در هشت سال دفاع مقدس، چاپ اول، تهران: انتشارات نیلوفران.
- ستوده، محمد. (۱۳۸۶). تحولات نظام بین‌الملل و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، چاپ دوم، قم: بوستان کتاب.
- شجاعی، هادی. (۱۴۰۰). تبیین سطوح راهبردی منافع دولت اسلامی در سیاست خارجی، حکومت اسلامی، ۲۶ (۱۰۱)، ۶۵-۹۲.
- صباحی، مجتبی؛ محمدی، داود؛ و جعفری‌فر، احسان. (۱۴۰۱). بررسی مبانی فکری راهبرد دفاعی از دیدگاه حضرت امام خامنه‌ای، مطالعات دفاع مقدس، ۸ (۲۸)، ۱۱۱-۱۳۲.
- عباسی، مجید؛ و محمودزاده، فاطمه. (۱۴۰۱). تحلیلی بر حمایت ایدئولوژیک ایران از محور مقاومت اسلامی در غرب آسیا، مطالعات دفاع مقدس، ۸ (۳۰)، ۱۱۵-۱۳۴.
- عراقی، عبدالله؛ بیدگلی، محمد؛ و رجبی‌ده‌برزونی، اصغر. (۱۴۰۱). واکاوی اهداف جنگ‌شناختی دشمن و راهکارهای تاب‌آوری مقابله با آن با تأکید بر آموزه‌های قرآن، مطالعات دفاع مقدس، ۸ (۳۲)، ۱۴۱-۱۶۰.

عمانی، مهدی؛ بیگی، جمال؛ و پورقهرمانی، بابک. (۱۴۰۱). جهاد تبیین؛ راهبردی پیشگیرانه در قبال تفکر اجباری از فناوری هارپ، رهیافت‌های نوین مدیریت جهادی و حکمرانی اسلامی، ۲ (۵)، ۲۶ - ۴۲. غفاری هاشجین، زاهد؛ و دژگیر، مریم. (۱۳۹۲). نقش فرهنگ ایثار و شهادت به‌منابه سرمایه اجتماعی در پیشرفت نظام جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه مقام معظم رهبری، پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۲ (۵)، ۹۹ - ۱۲۴.

قوام، سید عبدالعلی. (۱۳۸۹). اصول سیاست خارجی و سیاست بین‌الملل، چاپ هفتم، تهران: انتشارات سمت. قادری کنگاوری، روح‌الله. (۱۳۹۸). مقاومت و دیپلماسی نهضتی؛ تحولات، فرصت‌ها و چالش‌ها، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه جامع امام حسین (ع).

محمدی، منوچهر. (۱۳۹۱). سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران: اصول و مسائل، چاپ ششم، تهران: انتشارات دادگستر.

محمدی، منوچهر. (۱۳۹۶). مؤلفه‌های قدرت در جمهوری اسلامی ایران، چاپ اول، تهران: انتشارات خبرگزاری فارس.

مرزبانی، حسین؛ ترابی، محمد؛ و شیرخانی، علی. (۱۴۰۱). نقش دیپلماسی دفاعی در تحقق امنیت تمدن اسلامی در عصر جهانی‌شدن، مطالعات دفاع مقدّس، ۸ (۳۲)، ۱۶۱-۱۸۶.

میرحسینی، سید محسن؛ رحیم پوراصل، ایرج؛ و قیمی بشنو، فاطمه. (۱۳۹۷). مؤلفه‌های اندیشه‌های دفاعی آیت‌الله خامنه‌ای (در بُعد منطقه‌ای و بین‌المللی)، سیاست و روابط بین‌الملل، ۲ (۲)، ۱۲۱-۱۴۳.

مطلبی، مسعود. (۱۴۰۰). دیپلماسی دفاعی ایران در گام دوم انقلاب اسلامی؛ اهداف، راهبردها و الزامات، دفاع مقدّس، ۷ (۲۶)، ۷۵-۹۸.

نوری، وحید؛ و ملکوتی، محمد. (۱۳۹۱). جایگاه عدالت‌طلبی در منابع هویت‌ساز سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، سیاست، ۲۶ (۱)، ۱ - ۳۰.

یزدان‌فام، محمود (۱۳۹۳). دیپلماسی عمومی جمهوری اسلامی ایران، چاپ اول، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.